

MEHMET AKİF ERSOY

(Hayatı-Düşünceleri-Eserleri)

Başeditör

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ

Editörler

Dr. Yeşim ÇAĞLAR

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MEHMET AKİF ERSOY
(Hayatı-Düşünceleri-Eserleri)

YAYIN SAHİBİ
Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Mehmet Ali KUMBUZOĞLU
Genel Sekreter

YAYIN YÖNETMENİ
Dr. Necati SUNGUR
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

BAŞEDİTÖR
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ

EDİTÖRLER
Dr. Yeşim ÇAĞLAR
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

KAPAK TASARIMI
Gülcan ACARTÜRK

SAYFA TASARIMI
Şule BAYRAK

BASKI
TBMM Basımevi - 1. Baskı Haziran 2022

ISBN
978-605-2089-62-0

BASKI ADEDİ
1000

GELENEKSELLİK VE İSLAM TEOLOJİSİ ARASINDA MEHMET AKİF ERSOY

Celalettin YANIK

Prof. Dr., Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Balıkesir/Türkiye
cyanik@bandirma.edu.tr

Giriş

Sosyal bilimlerdeki mevcut tartışmaların ana eksenini teşkil eden temel dikotomiler bir başlangıç noktasını kabul etme girişimini ihtiva etmektedir. Bu başlangıç noktası kavrayışı nihayetinde sıfır noktası ile bitişiktir. Çağdaşın başlangıç noktası bir sıfır noktası ile doğru orantılı bir aşamayı, gericiden uzaklaşmayı; modernin başlangıcı ve bir sıfır noktası da gelenekselden ayrı ve uzak durmayı nitelemektedir. Fakat her bir durumda bir sıfır noktası bulma arayışı eksi değerlerin olduğu matematikteki düşünce ufkundan uzaklaşmadır. Sıfır kabul ediliyorsa şayet eksi nitelikler, yani matematiksel düzlemde eksilerin varoluşu bizatihi bugünün değeri ve anlamının bu eksiliklerdeki ontolojisinde mülhemdir. Dikotominin varlığı birbirini içermekten daha çok dışlama, nite-lik bakımından bir diğerinden üstünlük ve başlangıcı oluşturmazdır. Şu hâlde dahi nitelemenin eksi bakiyesindeki ontoloji, pozitif yöndekinin ontolojisidir. Türk düşünce dünyası-bu ifadeden her ne kast ediliyorsa-bu dikotomiler yığınının barındırmaktadır. Sosyal bilimsel düşüncedeki mevcut dikotomilerden ayrı olarak düşünce dünyasındaki bu dikotomiler âdeta bir ideolojik yük- e eş değeri gitmektedir. Dikotomideki bir yöne ağırlık verilmesi gerektiği yönündeki talimat hâline büründürölmüş düşünce kırıntıları yukarıda ifade edilen cümleler yekûnun ne anlama geldiği hususunu açıklığa kavuşturur. Bir mecburiyet vaziyeti ile birleşik olan bu hâl, çeşitli mahallere kapı aralamaktadır.

Doğruluğu kendinden menkul hâline dönüştürülen çağdaşlık, modern, ileri vb. pozitiflik hâli ideolojinin birer “yüce nesnesi” hâline bürünerek, ötekinin pejoratif olduğu imajı ve kurgusunu dolaylı bir şekilde ima etmektedir. Akif Ersoy’a bakış açıları da bu imajlardan ve kurgulardan münezzehtir.

Akif Ersoy dönemin muhtevasına uygun değerlendirmelerde bulunmuştur. Kendisi de özellikle vermiş olduğu bir mülakatta bu durumu vazıf bir şekilde ifade etmiştir. Ancak burada önemli olan onun eserlerindeki bu konjektürel kaymalardan ziyade belirli bir düşünceyi nasıl temel aldığıdır. Zira Akif Ersoy, İslamcı düşüncenin kendi dönemi içerisindeki tartışmaları genişletmeyi, bu düşüncede geleneksel ile modern arasında oluşturulmaya çalışılan şeyi irdelemeyi esas almıştır. Elbette ki yaşadığı dönem itibarıyla farklı düşünce kutuplarının mevzilenmeye çalıştığı ve bu mevzileri oluşturma esnasında hem dönemin aydınlarının hem de toplumsal tabandaki değişim esaslarının neler olduğu hem de Batı’daki mevcut değişimlerin diğer toplumları nasıl etkilediğinin önemi vardır. Akif Ersoy’un şiirlerindeki çalışmaya verilen ağırlıktan ziyade bireyin aklını kullanması ve buradan düzenin nasıl sağlanabileceği-İslami kozmoloji ile paralel bir düzenin-üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biridir. Bu çalışma Akif Ersoy’un bu düzenin teşekkülünde insanın akli melekelerini kullanmasını ve buradan İslami bir kutbun nasıl şekillendirilebileceği hususuna eğilmeye çalışma çabasıdır.

Akif Ersoy ve Geleneksel-Modern ile İslami Kozmolojinin Geleneksel-Modern Dikotomisindeki Konumu

Bir sosyolog olarak Mehmet Akif Ersoy’un şiirlerini tahlil etmek demek, edebiyatın alanına müdahale ile eş değer anlama gelmek demektir. Ancak bu da şu anlama gelmemektedir, edebî eserlerin incelenmesi sadece ve mutlaka edebiyatçılar tarafından yapılması anlamına gelir. Açıkçası modern zihniyetin bir tezahürü olan bu bakış açısı, uzmanlaşmanın ve iş bölümünün en son aşamada birbirinden uzak ve habersiz alanların peyda olmasına yol açacağıdır. Böylelikle edebî eserlerin mutlak surette edebiyat uzmanları tarafından tahlili ve incelenmesi söz konusu olduğu müddetçe düşüncede bir körlük, zihni meşguliyette zayıflama husule geleceği kaçınılmaz bir realitedir. Şu durumda edebî eserlerin sosyolojik tahlili/incelenmesi, eserin oluşumundan toplumuna

sunulmasına kadar geçen süredeki sosyal aksülamelleri ifşa etme potansiyelini barındıracaktır. Eserin zihniyetteki teşekkülü dahi sosyal olay ve olgulardan uzak/izole değildir. Yazarın yazmak için bir başlangıç statüsüne indirgediği problem sosyal hayatından münezzehtir. Zira içerisinde bulunduğu grupların, akımların ve bilumum sosyal hadiselerin eserin doğumunda etkisinin olduğu kaçınılmazdır. Şu durumda Akif Ersoy da yaşadığı dönemin olaylarından, kültürel, sosyal, iktisadi ve politik gelişmelerinden/değişimlerinden münezzehtir olduğu fikrinden uzaklaşmak gerekir. Yaşadığı dönemin/dönemlerin somut sosyal ve politik tezahürleri ve bunlara kaşı geliştirdiği refleksler eserlerinin muhtevasını şekillendirmiştir.

Akif Ersoy, döneminin diğer düşünürlerinden biri olan Sait Halim Paşa gibi bir teorisyen değildi. O, düşüncelerini şiir kanalıyla/vasıtasıyla dile getiren bir edebî kimliğe sahip şairdi. Bir teori veya ekol meydana getirdiğini burada ifade edemeyiz. Örneğin muhafazakârlık veya Türkçülük gibi ana akım düşünce ekollerinin teorik yansımaları söz konusudur. Ancak Akif Ersoy bu türden bir düşüncenin, yani teorik bir perspektifin kurucusu veya devam ettiricisi hüviyetinde olmadığını, aksine yaşadığı dönemin sosyal ve politik olaylarına ve olgularına dair şiiri bir vasıta olarak kullanarak onayladığı/eleştiride bulunduğunu vurgulamak gerekmektedir. Şiirin bir vasıta olarak özellikle Osmanlı'nın son dönem önemli edebî kimlikleri tarafından sıklıkla kullanılıyor oluşu, açıkçası Alfred Weber'in ifade ettiği bir kültür sosyolojisi çerçevesinde değerlendirme imkânını bizlere sunmaktadır. Bu yargıyı şu şekilde geliştirebilme imkânına sahibiz: "Alfred Weber tarihî hadiseleri/olayları kültür sosyolojisi perspektifinden "toplum süreci", "medeniyet süreci" ve "kültür hareketi" şeklinde adlandırdığı alanlara ayırarak incelemeyi teklif etmektedir" (akt. Meretoğlu, 2019: 40). Bunu Türk düşünce alanında ilk defa tecrübe eden Ahmed Muhiddin, kültür hareketi bağlamında Akif Ersoy'u anlamada bir anahtar rolü oynamaktadır. "A. Muhiddin, bu kavramla, genel anlamda kültür alanında ortaya çıkan, ancak henüz oluşum hâlinde olup, neticelenmemiş hareketleri, temayül ve arayışları kastettiğini söyleyebiliriz. Almanca'da "kultur" kavramının kuşattığı alanın genişliğine paralel olarak bu kavramla edebiyat, din, düşünce, sanat, hukuk, iktisat ve sosyal alanda ortaya çıkan hareketlerin, temayül ve arayışların kastedildiği açıktır. Dolayısıyla A. Muhiddin'in uğraştığı temel

problem, Türk kültür hayatının farklı alanlarında ortaya çıkan oluşumlardır” (Mertoğlu, 2019: 44).

Ahmed Muhiddin eserini yazdığı dönem açısından bakıldığında “bütün kültürel alanlarda sağlıklı bir değerlendirmeye konu olacak yeterli veri bulunmadığından, bunun için vakit erkendir demektir. Devamında o, henüz bir Türk (sosyal) biliminden söz edilemeyeceğini, hukuk alanında hâlen bir buhranın hüküm sürdüğünü, yeni iktisadi yapının nihai şeklini kazanması gerektiğini, toplumsal alanda her şeyin henüz oluşum hâlinde olduğunu, bütün fikrî hayatı tasvir edecek bir felsefeden söz edilemeyeceğini belirtir. Amacı bu hareketin müspet sonuçlarını ve tarihî sürecini resmetmek değil, bu hareketin ve yol açtığı dönüşümün neden ibaret olduğuna, ruhi-zihni muhtevasına, ana akımlarına ve o günkü problemlerine işaret etmektir” (Muhiddin, 2019: 66). Bu bakış açısı oldukça önemlidir, zira Akif Ersoy’un yaşadığı dönem de dâhil olmak üzere yeni akımların peyda olduğu bu dönemde dönüşümün ve değişimin esas olması nedeniyle sosyal olguların derinlemesine analizinin gerektiği üzerinde durmaktadır. Açıkçası Ahmed Muhiddin gerek Hilmi Ziya gerekse de Sabri Ülgener tarafından yapılmaya çalışılan sosyal hadiselerin muhtevalarını analiz etmede teorik perspektifin hâkimiyetindeki ele alışı aşan bir yaklaşım geliştirir. Bu yaklaşım ise şu şekilde kısaca özetlenebilir: Türkiye’de 18. yüzyılın sonlarından itibaren öncelikle iç dinamiklerin etkisiyle bir “kültür hareketi” ortaya çıkmış, fikrî ve kurumsal düzeyde kendini yenileme iradesinin tezâhürü olan bu hareket, modern şiir tarafından başlatılan ve taşınan bir zihniyet ve fikir dönüşümüne yol açmıştır. Başta Batı karşısında kültürel bağımsızlığını koruyan, yerli ve İslami temellere sahip olan bu dönüşüm Batıcılık akımı ile bir kırılma yaşamış, ancak daha sonra önemini yitiren bu kırılmaya karşı tepki olarak Milliyetçilik ve bugün İslamcılık denilen, A. Muhiddin’in ise “Reformasyon” şeklinde isimlendirdiği dinî akım ortaya çıkmıştır. Ahmed Muhiddin’e göre bu şekilde Batıcılıkla kesintiye uğrayan “kültür hareketi”, seyrine devam etmekte olup, asıl mücadele bu ikisi arasında cereyan etmektedir (2019: 68 vd.).

Özelde milliyetçilik ve İslamcılık genelde ise gelenek ve Batıcılık arasında gelişim sergileyen iki ana akım dönemin şiirlerinde gelişme bulunmaktadır. Yine de burada dikkat edilmesi gereken husus, özellikle Muhiddin tarafından dile getirilen, iç dinamik olgusudur. Bu iç dinamik olgusu tezi oldukça

önemlidir. Çünkü içteki mevcut problem evreni/evrenleri nihayetinde farklı analizlerin mümkün olduğunu göstermesi bakımından önem kazanmaktadır. Bu iç dinamiklerdir ki Türk düşüncesinde önemli tartışma evrenlerinin husule gelmesi imkân dâhilindedir yoksa “müsteşriklerin gerekli alt yapıdan yoksun, meseleye belli bakış açıları ve ön yargılarla yaklaşan, çalışmaları sömürge karakteri taşıyan ve net problemlerden yoksun olan, dinî gelişmelerden habersiz, dolayısıyla Türklerin zihniyetine ve dönemin ruhuna nüfuz etmekten uzak bulan A. Muhiddin, doğrudan ilk kaynaklara yönelme ihtiyacına vurgu yapar” (Mertoğlu, 2019: 46 vd.) Bu durumun en belirgin özelliğini Renan’da görmek ihtimal dâhilindedir. Onun İslam’ın ilerlemeye mani olduğuna dair irredite edici, kışkırtıcı ve reaksiyoner tavrı ile sömürgeci zihniyeti temsil eden tasavvuru, gerekli altyapıdan yoksun olduğunu ve probleme tam ve net bir bakış açısı geliştirmedeğini ifade etmektedir. Geleneği yok sayan bu türden bir didaktik tavır nihayetinde ırkçı ve dinsel bir ayrımın tecessümü olarak görülebilir. Tam da bu noktada Akif Ersoy’un da özellikle gelenek ve Batı arasındaki diyalektik unsurlara vurguda bulunan şiirleri dikkatle izlenmesi gereken yollardan biridir.

Sosyal bilimlerdeki tartışma konularından birini teşkil eden gelenek ve modernite arasındaki dikotomi, aslı ve özü itibarıyla geleneğin zayıf karakteri ve geri olması hasebiyle ortadan kaldırılması, gelişme ve kalkınma adına geleneğin göz ardı edilmesi gerektiği hususunu teşkil etmektedir. Akif Ersoy ise Âsım şiiri özelinde gelenekle modern olan arasındaki bu dikotomiye aşmayı denemektedir. Şiiri bir vasıta olarak kullanarak Akif Ersoy, döneminin temel tezlerinden biri olarak geleneksel yapının sürdürülemez oluşuna meydan okumaya çalışmaktadır. Gusfield’in gelenek ve modernite arasındaki yersiz bir kutuplaşma olarak gördüğü ayrım da görüldüğü üzere “geleneksel ile modern arasındaki ilişki mutlaka bir çatışma veya birbirini dışlama ilişkisi değildir. Modernite, mutlaka geleneğin zayıflaması sonucunu doğurmaz. Gelenek de modernite de zıt kutupların ortak hedefler etrafında buluşturan ideolojilerin ve hareketlerin temelini oluşturur” (2005: 55). Akif Ersoy da şiirleri vasıtasıyla alt anlamı itibarıyla gelenek ve modernite arasındaki yersiz kutuplaşmanın yerine ortak hedefler doğrultusunda hareketin oluşumunu sağlayan bir unsur olarak gözlemlene imkânına sahibiz. Zira onun “kafası Gavur, kalbi Müslüman nesiller” ifadesini bu şekilde okuma pratiği, geleneksellik ile modernite arasında

sosyal, iktisadi ve politik birleşme kanallarını açma gayreti olarak yorumlanabilir (Ersoy, 2014). Geleneğin bu şekildeki bir kodlanması, İslam'ın da bir din olarak rasyonel imajını meydana getirmektedir. İslam'ın geleneksel kodlarının yanında onun dönemin kendine has olguları çerçevesinde değerlendirilmesi Akif Ersoy şiirlerine de damga vurmaktadır. Ancak buradaki İslami aksiyomatik salt modernleştirici vasıfları veya temayüzleri ile birlikte değerlendirmekten daha çok hem o hem öteki çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu durumu özellikle İsmail Kara'nın Akif Ersoy özelindeki değerlendirmesinde göstermiş olduğu türbe alegorisinde yakalamak imkân dâhilindedir. Ona göre türbe alegorisi, hem bir paradoks hem de tasavvuf yani din boyutunu gözlemlemek için araçsaldır (Kara, 2011: 123 vd.). Ancak tam da bu nokta Akif Ersoy'un İslam teolojisine dair geliştirdiği görüş açılarından birini teşkil etmektedir. Âsım adlı şiirinde dile getirdiği "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı, Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" ifadesi bugün açısından değerlendirildiğinde problemli bir alana kapı aralıyor olsa dahi, İslam dininin gelişimi açısından hem geleneği hem de modern birleşik olarak düşünerek dikotomiyi ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Sonuç

Akif Ersoy'un şiirlerinde, ancak özellikle Âsım adlı şiirinde geliştirdiği Batı'ya dair tasavvur nihayetinde kendi yaşadığı dönemin özelliklerini de tasvir etmektedir. Onun toplumsal alandaki dönüşümde yaşanan eksiklikleri gözlemlemesi bir tarafa, esas olarak Batılı düşüncenin uyarlanması gözlemlendiği hususlar önemli bir temayı şekillendirmektedir. Batı ile girilen temaslardan öncesinde dahi gözlemlenen değişim istekleri ve bu isteklerin hangi istikamette olacağına dair tartışmalar, öncelikli olarak aydınların bakış açılarından mülhem bir şekilde gelişme evreni teşekkül etmiştir. Sonraki dönemde Batı ile doğrudan karşılaşmalar, yani aydınların eğitimlerini Batı'da almaları ve Batılı düşüncelerin bu aydınlara kendisini açması, nihayetinde farklı değişim taleplerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Temelinde insani düşüncenin, yani İslami kozmoloji ile bütünleşik bir insan tasavvurunun sorgulanmasına neden olan değişim taleplerine verilen cevaplar gelenekselliğin sorgulanmasına uzanmıştır.

Geleneksel anlamdaki İslami kozmolojideki insani vasfiyetin durağan yapısı, yani bir otorite bağlamında durağanlaştırılan toplumsal yaşantı evreni, problematik hâline getirilerek insanın aklının kullanmasının öne getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla insanın akli melekelerinin önem derecesinin arttırılması amacı toplumsal değişim pratiklerine farklı bir boyut katmıştır. İnsanın önem derecesini aydınlanmacı refleksler ile soyut düzlemde belirli bir kozmolojiden ziyade esas alma ise İslamcı gelenek açısından sorunludur. Çünkü insanın her şeyin temeline indirgendiği ve belirli bir kozmolojiden uzak tutulmaya çalışıldığı bu evren İslami hassasiyet açısından sorgulanmıştır. Akif Ersoy bu noktada insanın aklının önemine atıfta bulunmasına rağmen onun soyut düzlemdeki belirli bir kozmolojiden uzak tutulması gayretine eleştirel yaklaşmıştır. Ancak çalışmayı ve akli temel alması bağlamında bu aklın belirli esasların uzağında ve ondan ayırksı bir şekilde olmaması şartıyla belirli bir bakış açısı sunmaya çalışmıştır. Bu bakış açısının diğer tezahürü ise Batı'yı eleştirel bağlamda değerlendirmesine kadar uzanan bir evrenin teşekkülü ile doğru orantılı bir şekilde fonksiyonellik kazanmıştır. Kalbi ve kafası İslami kontekste yer alan bu tahayyül Akif Ersoy'un temel düşünce kutbunu ihtiva etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ersoy, M. A. (2014). *Safahat: Âsım*. Ankara: Yazar Yay.
- Kara, İ. (Kasım 2011). *Akif'in Aktif Din ve Ahlak Anlayışı*, Vefatının 75.Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, İstanbul.
- Mertoğlu, S. (2019). *Ahmed Muhiddin'in Modern Türk Düşüncesine Dair Görüşleri* (2. Baskı). İstanbul: Küre Yay.
- Muhiddin, A. (2019). *Şiir, Milliyetçilik, İslamcılık-Modern Türklükte Kültür Hareketi* (2. Baskı). (M. S. Mertoğlu, Çev.). İstanbul: Küre Yay.